

POGLAVLJE 6

ULOGA SEKTORA MSPP U STRUKTURNIM PROMENAMA POLJOPRIVREDE REPUBLIKE SRBIJE

Olivera Pantić¹

Apstrakt

Sektor malih i srednjih preduzeća i preduzetnika predstavlja važan faktor rasta i razvoja privreda u tranziciji, kako zbog karakteristika poslovanja tako i zbog prednosti koje poseduju u odnosu na velike privredne subjekte. Usmeravanje ekonomske politike u pravcu pružanja institucionalne podrške razvoju ovog sektora privrede može imati višestruke pozitivne efekte na privredni rast ali i na poboljšanje životnog standarda. Imajući u vidu da sektor malih i srednjih preduzeća (MSP) apsorbuje veći deo radnika koji postaju nezaposleni usled tranzicionih promena i restrukturiranja velikih privrednih subjekata, njihova uloga u privrednom razvoju je vrlo značajna. Ne samo zbog smanjenja stope nezaposlenosti, već i usled poboljšanja socio-ekonomskog stanja društva.

Cilj rada je definisanje karakteristika sektora malih i srednjih preduzeća tokom strukturnih promena u poljoprivredi, koja je jedan od pokretača privrednog razvoja Srbije. U radu se sprovodi analiza trenutnog stanja sektora malih i srednjih preduzeća i preduzetnika u poljoprivredi uz ispitivanje indikatori koji upućuju na njihovu razvijenost. Indikatori koji su uzeti u razmatranje razvijenosti sektora MSPP se odnose na period od 2010. do 2013. godine. Obzirom da se poljoprivreda tokom strukturnih promena sve više usmerava ka proizvodnji visoko-kvalitetnih i ekoloških proizvoda, sektor MSPP može da odgovori savremenim zahtevima tržišta usled sposobnosti apsorpcije nastalih strukturnih promena.

Ključne reči: mala i srednja preduzeća, preduzetnici, poljoprivreda, strukturne promene

---

¹ Olivera Pantić, MA, istraživač-saradnik, Institut ekonomskih nauka, e-mail: olivera.pantic@ien.bg.ac.rs

UVOD

Strukturne promene u poljoprivredi predstavljaju kompleksnu pojavu čiji se uzroci mogu klasifikovati u nekoliko različitih, međusobno povezanih grupa. Brojna istraživanja sprovedena tokom poslednjih godina bila su usmerena ka pronalaženju najvažnijih nosioca strukturnih promena u poljoprivredi. Pre svega, uzročnici promena se mogu naći u globalnim trendovima koji postoje na savremenim, svetskim tržištima a koje nastoje pratiti i primeniti kreatori ekonomske politike i državne institucije u privredi. Istovremeno, faktori koji utiču na izmene u agraru se mogu posmatrati iz ugla malih porodičnih gazdinstava koja se vremenom prilagođavaju zahtevima modernog tržišta kroz izmene u tehnologiji, načinu proizvodnje, asortimanu ili načinu finansiranja.

Proces tranzicije agrarnog sektora Republike Srbije počeo je pre više od dvadeset godina i značajno izmenio njegovu strukturu. Nekadašnju dominaciju zadruga i velikih poljoprivrednih kombinata zamenila su mala porodična gazdinstva sa izrazitom preduzetničkom inicijativom, ali i razvoj malih i srednjih preduzeća kao jedan od najvažnijih oblika privrednih subjekata agrarnog sektora. Iako su tranzicione promene u poljoprivredi gotovo na istovetan način primenjene i započete u zemljama centralne i istočne Evrope, efekti reformi se značajno razlikuju. Pre svega, postoje ekonomije u kojima su efekti sprovedenih reformi uspešno okončani i u kojima sektor poljoprivrede postiže značajne rezultate kroz učešće u kreiranju BDP-a, generisanju izvoza ili značajnom zapošljavanju stanovnika. Sa druge strane, reforme agrara u nekim ekonomijama nisu bile dovoljno uspešne pa su samim tim i efekti na iskorišćenost razvojnog potencijala agrara manji a seosko stanovništvo siromašnije.

U radu je analiza usmerena ka ulozi sektora malih i srednjih preduzeća i preduzetnika u strukturnim promenama poljoprivrede. Analiza se sastoji iz tri poglavlja. U prvom poglavlju pažnja je posvećena tranziciji agrarnog sektora u poslednje dve decenije. Ispituju se karakteristike domaćinstava i porodičnih gazdinstava i njihove izmene tokom vremena. Drugo poglavlje obuhvata analizu trenutnog stanja sektora malih i srednjih preduzeća i preduzetnika u poljoprivredi. Posmatrani su najvažniji indikatori njihovog razvoja u četvorogodišnjem periodu od 2010. do 2013. godine. Treće poglavlje posmatra karakteristike strukturnih promena u poljoprivredi i govori o značaju sektora MSPP u njihovom sprovođenju. Podaci za analizu strukturnih promena u poljoprivredi ali i o sektoru MSPP dobijeni su direktnim korišćenjem raspoloživih publikacija Republičkog zavoda za statistiku, dok su pojedini nastali samostalnom obradom autora.

TRANZICIJA AGRARNOG SEKTORA - PROMENE U STRUKTURI PORODIČNIH GAZDINSTAVA

Osnovna karakteristika reformi u agrarnom sektoru u Srbiji jeste transformacija državne, odnosno društvene svojine u privatnu svojину pa se danas na tržištu primarnih poljoprivrednih proizvoda ali i proizvoda prehrambene industrije mogu naći male farme koje su u vlasništvu jedne male seoske porodice, zatim veća poljoprivredna gazdinstva koja su često organizovana u pravna lica ali i velika porodična gazdinstva, mahom rasprostranjena u Vojvodini. Imajući u vidu zakonodavni sistem Republike Srbije, neadekvatnu efikasnost sudstva kao i postojanje spornih privatizacija, postoje određeni delovi poljoprivrednog zemljišta koji su pod državnim vlasništvom usled nerešenih zakonodavnih pitanja.

Osnovni pokazatelji strukture porodičnih poljoprivrednih gazdinstava, prema Popisu poljoprivrede 2012 ukazuju na sledeće činjenice [7]:

- Ukupno korišćena površina popisanog poljoprivrednog zemljišta iznosi 3.436.715 ha što čini 89% ukupno raspoloživog poljoprivrednog zemljišta u Srbiji.
- 30% poljoprivrednog zemljišta koje se koristi ne obrađuju njihovi vlasnici, već je dato u zakup.
- Prosečna veličina korišćenog poljoprivrednog zemljišta iznosi 5,4 ha što je dosta manje u odnosu na veličinu poseda gazdinstava u Evropskoj uniji.
- Karakteristika porodičnog gazdinstava u Srbiji je diversifikovanost poljoprivrednog poseda, odnosno retko gde se može naći gazdinstvo koje obrađuje zemljište na samo jednom mestu. Tako je Popisom poljoprivrede 2012. utvrđeno da je 6 parcela prosečan broj odvojenih poseda kojim raspolaže jedno poljoprivredno gazdinstvo.

Efekti sprovedenih strukturnih promena koje podrazumevaju pre svega usklađivanje sa načinom poslovanja zemalja Evropske unije zavise od karakteristika poljoprivrednih gazdinstava ali i drugih privrednih subjekata koji posluju u agraru. U zavisnosti od toga kakve su njihove mogućnosti za apsorpciju novih promena, sposobnosti da podnesu tehničko-tehnološke izmene i odgovore savremenim zahtevima tržišta, zavisi i implementacija strukturnih reformi.

Tabela 1. Domaćinstva i poljoprivredna gazdinstva prema pravnom statusu i regionima, 2012. godina

Region	Domaćinstva	Poljoprivredna gazdinstva		
		Ukupno	Porodično	Pravna lica i preduzetnici
Republika Srbija	2.487.886	631.552	628.552	3.000
Srbija-SEVER	1.302.590	180.868	179.386	1.482
Srbija- JUG	1.185.296	450.684	449.166	1.518

Izvor: Popis poljoprivrede - Prva knjiga, Republički zavod za statistiku, 2013.

Tabela 1. pokazuje broj domaćinstava i registrovanih poljoprivrednih gazdinstava u Srbiji. Ukupan broj domaćinstava iznosi 2.487.886 od čega je 52% na teritoriji severne Srbije, dok se nešto manji procenat od 48% nalazi u južnom delu zemlje. Ukupan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava je 631.552 od čega je skoro 99% klasifikovano kao porodično gazdinstvo, dok je 3.000 njih organizovano u neki od pravnih oblika. Kategorija pravna lica i preduzetnici obuhvata poljoprivredna gazdinstva čiji su vlasnici želeli da se klasifikuju u pojedine oblike pravnih lica- ortačko društvo, društvo sa ograničenom odgovornošću ili pak da se registruju kao preduzetnici.

Tabela 2. Struktura poljoprivrednog zemljišta u Srbiji, 2012 godina, (u ha)

	≤1	1,01-2	2,01-5	5,01-10	10,01-50	50<
Gazdinstva	184.674	123.719	182.489	89.083	45.342	6.245
Ukupno raspoloživo poljopriv. zemljište	422.786	305.669	906.241	864.126	1.066.353	1.781.421
Korišćeno poljopriv. zemljište	91.837	181.785	596.052	617.281	825.011	1.125.457
– zemljište u vlasništvu	86.492	170.998	548.048	533.951	505.734	573.192
– zemljište u zakupu	5.345	10.787	48.004	83.329	319.277	552.265
Nekorišćeno poljopriv. zemljište	105.691	37.086	59.261	26.682	16.190	179.143

Izvor: Popis poljoprivrede - Prva knjiga, Republički zavod za statistiku, 2013.

Kako bi se značaj strukturnih promena u poljoprivredi mogao analizirati, posebno sa aspekta pravnih lica koja posluju u agraru, potrebno je sagledati trenutnu strukturu raspoloživog poljoprivrednog zemljišta. Republika Srbija raspolaže sa ukupno 5.346.597 ha poljoprivrednog zemljišta, od čega se koristi 3.437.423 ha dok je nekorišćeno 424.054 ha. Poljoprivredne površine pod šumom obuhvataju 1.023.036 ha. U tabeli 2. prikazana je struktura poljoprivrednog zemljišta prema njegovoj veličini, grupisana u kategorije. Iako se najveći deo zemljišta obrađuje od strane njihovih vlasnika, postoji neznatan broj onih koji svoje zemljište daju na korišćenje ili obradu drugim gazdinstvima ili pravnim licima. Uprkos tome što se veći deo zemljišta koristi, strukturne promene su izazvale i migraciju seoskog stanovništva, te je veliki broj stanovnika, osobito mladih, napustio porodična gazdinstva i obrađivanje poljoprivrednog zemljišta i preselio se u gradove. To je uticalo na kvalitet obrađivanja zemlje i stepen njene iskorišćenosti. Agrarnom politikom bi se mogla poboljšati trenutna situacija, pre svega kroz privlačenje mladih stručnjaka iz oblasti agrarne ekonomije za povratak u seoska područja radi njihovog intenzivnijeg razvoja i doprinosa privrednom napretku.

Efekti strukturnih promena poslednjih decenija u poljoprivredi Srbije doveli su do smanjenja broja gazdinstava. Prema Popisu poljoprivrede iz 2002. godine zabeleženo je postojanje 778.891 poljoprivredno gazdinstvo [8] Najviše ih je obrađivalo/posedovalo zemljište u intervalu od 2,01-5 ha i to 244.064 što je za oko 33% više u odnosu na 2012. godinu. Znatno manji broj poljoprivrednih gazdinstava je imao posede veće od 10 ha u 2002. godini u poređenju sa 2012. godinom. U 2002. godini 34.031 gazdinstvo je imalo posede veće od 10 ha dok je 2012. taj broj iznosio 51.587. Strukturne promene su dovele do ukрупnjavanja zemljišnog poseda ali i do ukрупnjavanja zemljišta koje se koristi u svojini vlasnika, pa je sa 2,37 ha prosečne obradive površine u vlasništvu u 2002. došlo do rasta na 3,83 ha.

INDIKATORI RAZVIJENOSTI MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA I PREDUZETNIKA U POLJOPRIVREDI

Preduzeća koja mogu doprineti bržem prevazilaženju procesa tranzicije, ublažiti efekte strukturnih promena, uticati na rast investicija ali i povećati zaposlenost, posebno u zemljama u razvoju jesu mala i srednja preduzeća i preduzetnici (MSPP). Njihove prednosti u odnosu na velike privredne subjekte dolaze do izražaja tokom strukturnih promena privrede, kada je potrebno apsorbovati radnike koji ostaju bez posla usled privatizacije velikih privrednih kombinata, efikasno reagovati na dinamičnom tržištu i zadovoljiti sve zahtevnije potrošače.

Obzirom da se ekonomski razvoj Srbije u izvesnoj meri zasniva na razvoju agrarnog sektora koji je u generisanju BDP-a u 2013. godini učestvovao sa oko 30%, posebnu pažnju bi trebalo posvetiti razvoju sektora MSPP u poljoprivredi. Osnaživanje ovog sektora značiće i bolje uslove poslovanja u privredi Srbije, te bi se agrarnom politikom trebalo uticati na poboljšanje inovativnosti i konkurentnosti sektora MSPP [6].

Tabela 3. Broj preduzeća u sektoru MSPP u Srbiji u periodu 2010-2013. godina

Vrsta preduzeća	2010	2011	2012	2013
Mikro	77.989	78.890	79.189	81.775
Mala	9.614	9.656	9.699	9.353
Srednja	2.257	2.218	2.142	2.132
Σ MSP	89.860	90.764	91.030	93.260
Preduzetnici	228.680	228.540	226.132	222.152
Ukupno	318.540	319.304	317.162	315.412

Izvor: Izveštaj o MSP za 2013. godinu, Nacionalna agencija za regionalni razvoj

Tabela 3. prikazuje ukupan broj preduzeća u sektoru MSPP u Srbiji u periodu od 2010. do 2013. godine. Došlo je do rasta broja malih i srednjih preduzeća i to za 1,01%, 0,3% i 2,5% respektivno. Posledice Svetske ekonomske krize i dešavanja na svetskom tržištu, ali i administrativne javne procedure i nedostatak finansijskih sredstava uticali su na pad broja preduzetnika u posmatranom periodu. Sa početnih 228.680 preduzetničkih radnji u 2013. godini je zabeleženo 222.152 odnosno za oko 3% manje u odnosu na početak perioda. Sektor MSPP u Poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu ne karakterišu značajne oscilacije u broju preduzeća. Prosečan broj malih i srednjih preduzeća u posmatranom periodu iznosi 3.376, dok je prosečan broj preduzetnika 2.384.

Tabela 4. Učešće MSPP iz sektora Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u ukupnom broju MSPP Republike Srbije u periodu 2010-2013. godine (u %)

Vrsta preduzeća	2010	2011	2012	2013
Σ MSP	3,79	3,70	3,65	3,67
Preduzetnici	1,10	1,02	1,05	1,05
Ukupno	1,86	1,78	1,80	1,82

Izvor: Samostalna obrada autora na osnovu dostupnih podataka RZS

U 2013. godini učešće MSPP iz sektora Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u ukupnom broju MSPP Srbije iznosi 1,82%. Učešće se nije značajnije menjalo, pa u proseku možemo reći da MSPP ovog sektora učestvuju u ukupnom broju MSPP Srbije u proseku sa oko 1,81%. Pojedinačno posmatrajući, 2013. godine beleži se 3,67% MSP Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u ukupnom broju ovih preduzeća, dok je učešće preduzetnika manje i iznosi 1,05%. Iako je apsolutni pad broja preduzeća u posmatranom periodu znatni veći i zapaženiji, relativni odnos između preduzeća agrarnog sektora i ukupnog broja MSPP se nije značajnije menjao. Iz navedenih podataka možemo zaključiti da je ova kategorija preduzeća značajna u tranzicionom procesu.

Tabela 5. Broj radnika zaposlenih kod malih i srednjih preduzeća i preduzetnika u sektoru Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, u periodu 2010-2013. godina

Vrsta preduzeća	2010	2011	2012	2013
Mikro	4.616	4.622	4.577	4.652
Mala	8.693	9.061	8.768	8.186
Srednja	12.167	10.224	9.614	10.241
∑ MSP	25.476	23.907	22.959	23.079
Preduzetnici	1.135	1.172	1.189	1.160
Ukupno	26.611	25.079	24.148	24.239

Izvor: Izveštaj o MSP za 2013. godinu, Nacionalna agencija za regionalni razvoj

Stopa nezaposlenosti jedan od indikatora privrednog razvoja i napretka u tranzicionom procesu. Kako se MSPP smatraju važnim u kreiranju novih radnih mesta, tabelom br. 5 prikazan je broj radnika koji su zaposleni kod malih i srednjih preduzeća i preduzetnika u sektoru Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva. Može se primetiti da broj zaposlenih ne oscilira značajno, ali da se primećuje trend pada u pojedinim godinama. Uzroci pada broja zaposlenih se mogu tražiti u migraciji seoskog stanovništva u gradske sredine, posebno mladih osoba. Odumiranje sela predstavlja jedan od savremenih problema nastalih strukturnim promenama privrede. Nezainteresovanost mladih za ostanak i rad na selima se može prvenstveno pronalaziti u nedovoljnoj državnoj pomoći namenjenoj agraru, a posebno segmentu MSPP. Iako postoje preduzetničke inicijative, posebno u oblasti organske proizvodnje voća i povrća i organskog uzgajanja životinja, loše poslovno okruženje i slabi državni podsticaji utiču na odliv mladog stanovništva u gradove, a na uštrb razvoja ruralnih seoskih sredina. Ukoliko bi finansijska podrška bila jača, mogućnosti za razvoj proizvodnje bi bile veće a samim tim i motivisanost pojedinaca usled većih šansi za ostvarivanje zarade. Nedovoljna tehnička

opremljenost malih poljoprivrednih preduzeća je jedan od uzroka blagog pada broja zaposlenih u ovom sektoru, usled nemogućnosti istovremenog ulaganja u tehnologiju i obuku zaposlenih.

Tabela 6. Učešće zaposlenih u MSPP iz sektora Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u ukupnom broju zaposlenih u MSPP Republike Srbije, u periodu 2010-2013. godina (u %)

Vrsta preduzeća	2010	2011	2012	2013
∑ MSP	4,37	4,10	4,00	4,08
Preduzetnici	0,49	0,58	0,57	0,57
Ukupno	3,27	3,19	3,09	3,15

Izvor: Samostalna obrada autora na osnovu dostupnih podataka RZS

Pregled učešća zaposlenih u MSPP u sektoru Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u ukupnom broju zaposlenih MSPP dat je tabelom 6. Najniža relativna vrednost se beleži u 2012. godini od 3,09%, nakon čega je zabeležen rast od 0,06 procentnih poena. Učešće preduzetnika je u posmatranom periodu konstantno, na nivou od 0,57%, dok se relativno učešće zaposlenih u malih i srednjih preduzeća u Poljoprivredi, šumarstvu i vodoprivredi smanjuje, sa 4,37% na 4,08%.

Tabela 7. Ostvareni promet malih i srednjih preduzeća i preduzetnika u sektoru Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, u periodu 2010-2013. godina (mil. RSD)

Vrsta preduzeća	2010	2011	2012	2013
Mikro	70.069	77.120	85.175	78.779
Mala	76.593	99.206	109.482	105.638
Srednja	58.934	75.560	90.429	84.557
∑ MSP	205.596	251.886	285.086	268.974
Preduzetnici	5.738	5.300	6.194	6.567
Ukupno	211.334	257.186	291.280	275.541

Izvor: Izveštaj o MSP za 2013. godinu, Nacionalna agencija za regionalni razvoj

Jedan od indikatora koji ukazuje na uspešnost poslovanja jeste ukupno ostvareni promet u godini [6]. Ukupan ostvareni promet MSPP u 2013. godini je iznosio 275,541 mil. RSD što je za 30% više u odnosu na 211.334 mil. RSD iz 2010. godine. Najveći porast ostvarenog prometa zabeležio je sektor MSP u kome je 2013. godine ostvareno 268.974 mil. RSD odnosno oko 97% ukupno generisanog

prometa sektora MSPP. Preduzetničke radnje istovremeno beleže rast ostvarenog prometa.

Tabela 8. Učešće ostvarenog prometa u MSPP iz sektora Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u ukupno ostvarenom prometu u MSPP Republike Srbije, u periodu 2010-2013. godina (u %)

Vrsta preduzeća	2010	2011	2012	2013
Σ MSP	5,31	5,73	5,93	5,59
Preduzetnici	0,71	0,66	0,70	0,73
Ukupno	4,52	4,95	5,12	4,82

Izvor: Samostalna obrada autora na osnovu dostupnih podataka RZS

Učešće ukupno ostvarenog prometa MSPP iz sektora Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u ukupno ostvarenom prometu MSPP beleži rast do 2012. godine, nakon čega je usledio neznatan pad. Uzrok pada ostvarenog prometa sektora MSPP u agraru ne bi trebalo isključivo povezivati sa lošim poslovanjem preduzeća, neadekvatnom tražnjom ili ponudom poljoprivrednih proizvoda. I vremenski uslovi imaju efekte na ostvareni promet, utičući na preferencije potrošača ali i na mogućnosti proizvođača da te preferencije zadovolje.

Razvoj preduzetničke inicijative u agrobiznisu Srbije može značajno uticati na sprovođenje tranzicionih reformi, posebno poljoprivrednih strukturnih promena i restrukturiranje agrobiznisa. Strukturne promene u poljoprivredi, između ostalog, podrazumevaju izmene u načinu proizvodnje, ukрупnjavanje obradivih parcela ili pak nastupa na samom tržištu kroz brojna udruženja. Jedna od strukturnih promena, koja predstavlja osnovu za razvoj agrarnog preduzetništva, jeste i organska proizvodnja. S obzirom na prirodne potencijale koje poseduje Republika Srbija, sve veće učešće organske proizvodnje u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji predstavlja deo modernog ekonomskog razvoja agrara. Organska proizvodnja podrazumeva smanjenu upotrebu hemikalija u proizvodnji hrane, uz razvoj novih tehnoloških metoda obrade zemlje i uzgajanja biljaka i životinja. Obzirom na neiskorišćene prirodne potencijale Srbije, prostor za osnivanje novih malih i srednjih preduzeća, posebno preduzetnika je veliki. Međutim, makroekonomsko okruženje, a u velikoj meri i državna politika bi svojom agrarnom politikom trebalo da stimuliše razvoj organske proizvodnje, a samim tim i osnivanje novih preduzeća u ovom delu poljoprivrede. Pregled osnovanih i ugašenih preduzeća u Poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu dat je tabelom 9.

Tabela 9. Broj osnovanih i ugašenih preduzeća u sektoru MSPP u Poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu u Republici Srbiji, period 2010-2013. godina

	2010		2011		2012		2013	
	OSN*	UGN**	OSN	UGN	OSN	UGN	OSN	UGN
MSPP	1,038	1,147	693	1,072	547	637	650	548
Stopa opstanka	71,9%		68,4%		65,1%		67,2%	

Izvor: Izveštaj o MSP za 2013. godinu, Nacionalna agencija za regionalni razvoj

*OSN- osnovano; **UGN- ugašeno

Broj osnovanih preduzeća u 2013. godini, u poređenju sa 2010. godinom, a u sektoru Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva je značajno smanjen. Sa 1,038 broj novoosnovanih preduzeća u toku godine skoro da se prepolaovio i iznosi 650 pravnih lica. Međutim, paralelno sa padom novoosnovanih preduzeća opada i broj MSPP koji se ugase u toku godine, pa je sa 1.147 u 2010. godini taj broj smanjen na 548. Smanjen broj ugašenih preduzeća u toku godine se može objasniti boljim uslovima i načinima poslovanja, te su preduzeća produžila svoj životni vek. Stopa preživljavanja preduzeća pokazuje koliko preduzeća i radnji koji su osnovani u godini n preživi u godini $n+2$ [2]. U 2013. godini stopa opstanka preduzeća iznosi 67,2%, a najveći uticaj na njeno smanjenje imala je Svetska ekonomska kriza iz 2008. godine, čiji se efekti osećaju i danas.

Tabela 10. Učešće osnovanih (OSN)/ugašenih preduzeća (UGN) MSPP Poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede u odnosu na ukupan broj osnovanih/ugašenih MSPP u Republici Srbiji, period 2010-2013. godini (u %)

	2010		2011		2012		2013	
	OSN*	UGN**	OSN	UGN	OSN	UGN	OSN	UGN
Stopa učešća	2,27	2,46	1,67	2,19	1,41	1,57	1,62	1,30

Izvor: Samostalna obrada autora na osnovu dostupnih podataka RZS

*OSN- osnovano; **UGN- ugašeno

Kako bi se dobila preciznija slika poslovne demografije sektora MSPP u Poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu potrebno ih je uporediti sa celokupnim sektorom MSPP koji posluje u Srbiji i sastoji se od brojnih delatnosti. U odnosu na ukupan broj osnovanih i ugašenih preduzeća u sektoru MSPP 2010 godine možemo posmatrati stopu učešća ove kategorije preduzeća u sektoru

Poljoprivrede. Ona je iznosila 2,27% i 2,46% respektivno. Narednih godina, u posmatranom četvorogodišnjem periodu, dolazi do pada stope osnovanih i stope ugašenih MSPP Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u odnosu na čitav sektor. Poređenja radi, trebalo bi istaći da su tokom 2013. godine preduzetnici i vlasnici malih preduzeća najviše bili zainteresovani za osnivanje preduzeća u Trgovini na veliko i malo, Prerađivačkoj industriji i Hotelijerstvu i ugostiteljstvu, dok je najveća stopa preživljavanja preduzeća u prve dve godine poslovanja u Informisanju i komunikacijama i Snabdevanju električnom energijom, gasom, parom i klimatizacijom [2]. Stopa opstanka MSPP u Poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu nije na poželjnom nivou te se od državne podrške u budućnosti očekuje poboljšanje u administrativnim procedurama, smanjenje zakonodavnih barijera pa samim tim i efikasnije poslovanje MSPP.

STRUKTURNE PROMENE AGRARNOG SEKTORA REPUBLIKE SRBIJE

Strukturne promene agrarnog sektora Republike Srbije započete su pre više od dve decenije. Iako je poljoprivreda veoma značajna privredna delatnost za privredni rast i razvoj jer generiše značajan deo BDP-a, efekti još uvek nisu na zadovoljavajućem nivou. Osnovna promena kojom je započet tranzicioni proces jeste prelazak sa centralno-planskog na tržišni način privređivanja, uz napuštanje državne kontrole cena. Time je započet intenzivni razvoj konkurencije i u domenu agrarnog sektora. Sa početkom reformi, započet je i razvoj privatnog sektora što je dovelo do stvaranja većeg broja malih i srednjih preduzeća. Osnovu strukturnih promena stoga čini distribucija faktora proizvodnje, zemljišta i finansijskog kapitala [1]. Distribucija se vrši iz državne/društvene svojine u privatnu svojinu, pre svega kroz transfer kapitala i zemljišta. Veliki privredni kombinati i poljoprivredna preduzeća bivaju privatizovani tokom vremena, tako da se javni sektor smanjuje na račun povećanja privatnog. Ovakvim načinom distribucije resursa povećava se njihova efikasnost i bolja iskorišćenost, dok se finansijski kapital brže reprodukuje. Nedostatak velikih preduzeća je u sporijem reagovanju na promene na tržištu, praćenje tehničkih inovacija i nemogućnost brze promene asortimana. Svi nedostaci velikih preduzeća čine prednosti sektora MSPP te se oni smatraju nosiocima tranzicionog procesa agrara. Osnovne karakteristike sektora MSPP koje ih čine važnim elementom strukturnih reformi su sledeće:

- *Motivisanost* - vlasnik malog preduzeća ili preduzetnik ima veću motivisanost za rad i ostvarivanje pozitivnih finansijskih rezultata od menadžera velikih preduzeća.

- *Specifične potrebe* - Tražnju manjeg obima za specifičnim proizvodima koja je najčešće povremena, najefikasnije mogu zadovoljiti mala preduzeća i preduzetnici.
- *Resursi* - Raspoložive prirodne resurse preduzetnik ili vlasnik malog preduzeća najbolje i najefikasnije koristi.
- *Zaposleni* - Zaposleni u sektoru MSPP su najčešće obučeni za rad na više različitih aktivnosti uz mogućnost brzog preorientisanja ukoliko tražnja na tržištu tako zahteva.
- *Saradnja* - Mala i srednja preduzeća i preduzetnici najčešće predstavljaju najvažnije poslovne saradnike velikih preduzeća, upravo zbog karakteristika njihovog procesa rada i mogućnosti proizvodnje proizvoda u manjim serijama.

Pored transformacije javnog u privatni sektor, smanjuje se i državna intervencija po pitanju regulisanja cena, pa tako na tržištu agrarnih proizvoda u većini slučajeva krajnju cenu određuje odnos ponude i tražnje za proizvodima. Istovremeno, nastaju nove finansijske institucije ali i finansijski instrumenti kojima se pomaže poslovanje novih preduzeća. Jedan od nedostataka savremenog agrara upravo je nedovoljan iznos finansijskih sredstava uz pomoć kojih bi se unapredila tekuća proizvodnja. U većini zemalja Evropske unije mikrofinansiranje je jedan od načina za prevazilaženje finansijskih problema malih preduzeća i preduzetnika. Značaj mikrofinansiranja se ogleda u njegovoj dostupnosti privrednim licima kojima je otežan pristup uobičajenim sredstvima finansiranja poslovanja iz bankarskog sektora. Usmerene su ka obezbeđivanju trajnog i održivog finansiranja siromašnih preduzetnika ili malih preduzeća koja nisu u mogućnosti da ispune sve potrebne uslove za dobijanje bankarskih kredita. MSPP se u Srbiji suočavaju sa najvišom cenom kredita u regionu, nedostatkom dugoročnih izvora finansiranja ali i lošom usklađenošću asortimana domaćih banaka i potreba ove kategorije preduzeća. Napred navedeni nedostaci ograničavajuće utiču na razvoj sektora MSPP u poljoprivredi, a samim tim umanjuju njihove razvojne potencijale u strukturnim promenama privrede.

Strukturne promene u agrarnom sektoru obuhvataju više različitih delatnosti. Ne odnose se samo na primarnu poljoprivrednu proizvodnju, već obuhvataju znatno šiti spektar aktivnosti-od prehrambene industrije preko proizvođača semena i ambalaže do distributera [1]. Za što bolju efikasnost sprovođenja reformi važna je integracija ovih kategorija. Jedna agrarna delatnost u principu, ne može biti dovoljno uspešna ukoliko druge zaostaju jer je stepen integracije veoma visok. Zdravstvena bezbednost i ispravnost hrane, njen kvalitet i dostupnost podjednako su važni kako za proizvođače tako i za distributere. Veći stepen koordinacije i

saradnje između njih značiće i kvalitetniji proizvod. Jedan od potencijalnih načina za uspostavljanje intenzivnije saradnje između različitih delova proizvodnog poljoprivrednog lanca jeste postojanje modernih zadruga koje bi povezivale preduzeća zajedničkog interesa, vršile njihovu edukaciju i povećale mogućnosti nastupa na tržištu.

Strukturne promene u agraru, osim izmena u svojini, zemljištu i obliku organizovanja preduzeća, uključuju i izmene u institucionalnom, pre svega zakonodavnom okviru. U periodu koji je predmet analize u ovom radu, značajno su se izmenili pojedini zakoni. Usvojene su nove strategije ali i izmene i dopune postojećih zakona. Pre svega, donešen je novi Zakon o organskoj proizvodnji (2010. godina) koji je usaglašen sa relevantnim zakonima iz Evropske unije. Zatim, usvojene su izmene Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju (2013. godina), Zakon o javnim nabavkama (2012. godina), Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji (2013. godina), Nacrt strategije razvoja preduzetništva i malih i srednjih preduzeća od 2015. do 2020. godine. Svi zakoni koji su donešeni su usklađeni sa zakonodavnim okvirima Evropske unije, Zajedničkom agrarnom politikom (CAP) i Aktom o malim i srednjim preduzećima. Promene koje su nastale jesu donele benefiti u poslovanju preduzećima agrara, ali je potrebno unaprediti efikasnost rada javnih institucija kako bi efekti novih zakona bili potpuni.

ZAKLJUČAK

Institucionalna neefikasnost jedan je od uzroka slabijeg napretka agrarnog sektora u strukturnim promenama privrede Srbije tokom poslednjih godina. Agrarni sektor je pretrpeo značajne promene u pogledu posedovne strukture zemljišta i distribucije kapitala, značajnog razvoja privatnog sektora, osobito malih preduzeća i preduzetnika. Inovativnost preduzetnika jedna je od pokretačkih snaga poljoprivrede te je važan ostanak mladih na selu koji bi mogli uticati na rast razvojnog potencijala agrara i osamvremenjivanje načina proizvodnje kroz primenu nove tehnologije i saznanja. Stopa siromaštva u ruralnim područjima i dalje je visoka, a kvalitet životnog standarda ovog stanovništva nizak u poređenju sa onim u EU. Stoga je doprinos poljoprivrede privrednom rastu niži nego što su njeni objektivni razvojni potencijali.

Sprovedenom analizom u radu su prepoznate mogućnosti za uspešnije sprovođenje strukturnih promena kroz razvoj sektora MSPP. U posmatranom četvorogodišnjem periodu od 2010. do 2013. godine utvrđeno je da učešće agrarnih MSPP u ukupnom broju MSPP nije značajnije osciliralo. Njihovo prosečno

učešće je iznosilo 1,81%. Kako su strukturne promene dovele do migracije seoskog stanovništva u gradove, došlo je do pada broja zaposlenih, pre svega u primarno poljoprivrednoj proizvodnji. Međutim, jačanjem državne podrške udruženjima mladih poljoprivrednik, uvažavanje njihovih stavova i širenje informacija o značaju zadruga moglo bi usporiti opadanje broja seoskog stanovništva i povećati zaposlenost u poljoprivredi. Ukupan promet je jedan od analizirani indikator razvoja MSPP u agraru koji beleži rast u posmatranom periodu i ukazuje na to da ova vrsta preduzeća ima značajno učešće u kreiranju poslovanja na tržištu Republike Srbije. Zaključci o trenutnom stanju u sektoru MSPP agroprivrede ukazuju na potrebu za intenzivnijom državnom podrškom. Finansijska podrška bi bila od najvećeg značaja, obzirom da su nedostajuća finansijska sredstva za ulaganje u opremu i sredstva za rad jedna od prepreka razvoja ovog segmenta privrede. Ona bi se mogla sprovesti ne samo kroz rast subvencija već i kroz usvajanje Zakona o mikrofinansiranju. Besplatne obuke koje bi predstavnici nadležnih institucija mogli da organizuju na lokalnim nivoima omogućilo bi bolju iskorišćenost prirodnih resursa i proizvodnju baziranu na savremenim ekološkim principima. Transparentnom podrškom razvoju zadruga i udruživanju poljoprivrednika bi se lakše mogle sagledati njihove potrebe i problemi i pružila adekvatna pomoć. Ovim potencijalnim instrumentima državne podrške bi se omogućila efikasnija iskorišćenost razvojnog potencijala poljoprivrede Republike Srbije.

LITERATURA

1. Bogdanov, N., Petronijević M. (2009) *Structural Changes of Agriculture Sector-experience after two decades of transition*, Agriculture and rural areas of Serbia-sensitive points of transition and the comparison with other countries, University of Belgrade- Faculty of Agriculture, Belgrade.
2. *Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2013. godinu*, (2014) Ministarstvo privrede i Nacionalna agencija za regionalni razvoj.
3. *Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2012. godinu*, (2013) Ministarstvo privrede, Ministarstvo regionalnog razvoja i lokalne samouprave i Nacionalna agencija za regionalni razvoj.
4. *Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2011. godinu*, (2012) Ministarstvo finansija i privrede, Ministarstvo regionalnog razvoja i lokalne samouprave i Nacionalna agencija za regionalni razvoj.
5. *Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2010. godinu*, (2011) Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja i Nacionalna agencija za regionalni razvoj.

6. Pantić, O., Filimonović, D. (2013) *Analysis of the development of small and medium enterprises in the agro-food system of Serbia*, Economic Science on the Crossroad, Institute of Economic Sciences, Belgrade.
7. Popis poljoprivrede 2012 - Prva knjiga, (2013) Republički zavod za statistiku.
8. Popis poljoprivrednih fondova 2002. (2003) Republički zavod za statistiku.
9. Ševarlić M. (2013), *Structural changes in agricultural farms and associations of manufacturers in Serbia*, Agri-food sector in Serbia-State and Challenges, Serbian Association of Agricultural Economists, Belgrade.

SUMMARY

ROLE OF SMEs IN STRUCTURAL CHANGES OF SERBIAN AGRICULTURAL SECTOR

The small and medium enterprises and entrepreneurs are an important factor in the economic growth and development in transition, according to their business characteristics and advantages which they possess compared to large enterprises. Directing economic policy through providing institutional support to this sector can have multiple positive effects on economic growth but also can improve living standards. Bearing in mind that the SME sector absorbs most of the workers who become unemployed due to transitional changes and restructuring of large enterprises, their role in economic development is very significant. Not only due to the decrease in the unemployment rate, but also due to the improvement of socio-economic situation of society.

The aim of paper is to define the characteristics of small and medium-sized enterprises during the structural changes in agriculture, which is one of the drivers of economic development in Serbia. This paper conducts analysis of the current situation of small and medium-sized enterprises and entrepreneurs in agriculture by investigating indicators pointing to their development. The indicators which are taken into consideration about the development of the SME sector are given for the period from 2010 to 2013. Given that in agriculture will increase production of high-quality and ecological products during the structural changes, SMEs can respond to the current demands of the market due to capability to absorb new structural changes.

Key words: small and medium enterprises, entrepreneurs, agriculture, structural changes